

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Pedagogika a psychologie

příručka pro účastníky kurzu - pracovní text ke studiu

Pojďme spolu CZ.1.07/1.2.17/01.0011

Operační program Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

Rovné příležitosti dětí a žáků,
včetně dětí a žáků se speciálními
vzdělávacími potřebami

2. PEDAGOGIKA A PSYCHOLOGIE

Psychologie

Situace, která se přihodila snad každému: stojí proti sobě dva lidé a mluví spolu. Jeden při tom kroutí hlavou a myslí si - „Co se to s ním děje? Já ho nepoznávám, vždyť včera, když jsme se dohadovali o tomtéž, bylo všechno v pořádku.“ Odpověď je prostá - v pořádku je všechno i dnes, jen se trošku změnilo jeho rozpoložení. Ostatně není třeba hned ukazovat na druhého, vždyť úplně stejně jsme na tom sami. Duševní stav, způsob myšlení, okamžitá nálada, nečekaný rozmar či podivné vrtochy, to jsou věci, nad nimiž přemýšlí snad každý, ať již u jiných či sám u sebe. A určitou moc přispět k nahlédnutí do těchto tajů nám dává **psychologie** (věda o duševních procesech). Ta je samozřejmě velmi košatá a obsáhlá a obeznámit se se všemi jejími zákoutími je složité. Proto vybíráme informace z jedné její části nazvané **sociální psychologie** (věda o duševních procesech souvisejících se společenskými vztahy), jež má ve struktuře psychologických věd své zvláštní místo. Sociálně psychologické jevy provázely člověka od počátku jeho dějin. Dokladem toho jsou zachování různých obřadů, tradic, tabu jako mravního regulátoru lidského styku, různé formy psychologické nákazy (panika, náboženský trans), normy a pravidla přecházející z generace na generaci (kulturní dědictví). Psychika člověka je podstatně formována faktory společenského života a kultury.

Oddíl jako sociální skupina

Pobyt ve skupině vrstevníků, komunikace s nimi, zapojení do společné činnosti a sdílení nějakých kolektivních hodnot má nenahraditelný význam pro duševní růst dítěte či mladého člověka. Skupina vytváří jedinečné podněty, které vedou v této fázi života k rozvíjení důležitých sociálních dovedností (spolupráce, vyjednávání, přizpůsobení se, respektování odlišností apod.) a zážitků, jež se člověku bohatě zhodnotí v dospělosti. Neziskové dětské a mládežnické organizace nabízejí právě takové prostředí plné skupinových prožitků, jež prospívá jak dítěti, tak společnosti.

Člověk se v životě vždy pohybuje ve společnosti ostatních lidí. Komunikuje a spolupracuje s nimi, navazuje vztahy, řeší vzniklé konflikty, snaží se prosadit svou individualitu apod. Do jaké míry je v těchto vztazích úspěšný a spokojený, závisí především na jeho sociálních dovednostech, na umění jednat a vycházet s lidmi. Tyto schopnosti výrazně ovlivňují to, zda se neuchyluje k agresi, netoleranci či pocitům nenávisti vůči světu, k drogám nebo nezákonnému chování.

Na svět přicházíme jako extrémně egocentrická stvoření. Dovoluje nám to přežít první měsíce života. Chování k sobě i k ostatním se formuje postupně. Závisí na našich vrozených dispozicích, výchově v rodině i dalších zkušenostech. Pozvolna se přizpůsobujeme společnosti, která nás obklopuje. Tomuto procesu říkáme **socializace** (podrobněji o ní dále). Už od předškolního věku je proto nenahraditelná zkušenost z pobytu ve skupině vrstevníků, ze společně vykonávané činnosti, hry, ze společně překonávaných překážek a sdílených radostí a starostí - tj. z určitého skupinového prožitku. Skupina dítěti poskytuje důležité podněty pro rozvoj sociálních dovedností a může pozitivně formulovat jeho osobnost.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

PIONÝR

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Psychologie používá pojem **sociální skupina**. Jde o seskupení osob, které spojuje určitý znak (společný zájem, cíl, určitý vztah apod.). V sociální skupině zkoumáme vzájemné vazby a interakci (vzájemné působení) členů, postavení jedince ve skupině, jeho vztah k ní a podobné jevy.

Druhy sociálních skupin

Sociální skupiny obvykle dělíme na:

primární	x	sekundární
formální	x	neformální
velké	x	malé

Primární skupina je příznačná intimitou vztahů a vysokou mírou závislosti mezi členy. Typickým příkladem je rodina.

Sekundární skupina je charakteristická volnějším vnitřními vztahy. Sem můžeme zařadit například pionýrský oddíl, pracovní skupinu, sportovní klub apod.

Formální skupina bývá vytvořena vnějšími okolnostmi, formálním uspořádáním a vztahy se řídí danými pravidly. Příkladem může být školní třída (tvoří se podle místa bydliště členů a věku dětí, platí v ní školní řád) nebo pracovní tým (tvoří se podle účelu, jsou jednoznačně dány kompetence a pravomoci jednotlivých členů).

Neformální skupina vzniká většinou spontánně, vzájemné vztahy se řídí především osobními náklonnostmi. Typickým příkladem je parta dětí, které se odpoledne scházejí na hřišti za domem.

Malá skupina má menší počet členů (obvykle do 30). Všichni její členové se osobně znají. Lze sem opět zařadit jak pionýrský oddíl, tak školní třídu.

Velká skupina je opakem malé sociální skupiny. Tento pojem se používá nejčastěji v souvislosti s profesní, etnickou, geografickou a podobnou příslušností (třeba všichni pionýři z Brna).

Pionýrský oddíl je tedy malou sociální skupinou, pro niž jsou charakteristické tyto rysy: osobní styky, vzájemná znalost členů, trvalost vztahů, společné cíle, přijímané zvyklosti a závislost rolí.

V každé sociální skupině se postupně spontánně vytvářejí normy pro chování jednotlivých členů. Tento proces zpravidla zahrnuje:

- vymezení žádoucího a odmítaného chování;
- vzájemnou kontrolu;
- stanovení postihu za nedodržení přijatých obyčejů a zásad.

Tedy i v pionýrském oddíle děti některé chování mezi sebou vzájemně podporují a jiné zavrhnou, trestají (posměchem, odmítnutím, protestem apod.). Ty jako vedoucí a jako jeden z členů skupiny však můžeš (a jako výchovný pracovník bys měl) významně tvorbu pravidel a norem ovlivnit.

Důležité je postavení jedince ve skupině. Musíš sledovat vztahy každého dítěte v oddíle (popřípadě jejich změny). Významná je **pozice** umístění dítěte ve struktuře sociální skupiny. Odvíjí se od jeho osobního vlivu a oblíbenosti. Tyto dvě dimenze mohou nabývat celé škály hodnot. Přehledně je vymezuje následující tabulka:

podle osobního vlivu (uznání a dosažená moc jedince ve skupině)	podle oblíbenosti (přitažlivost jedince pro skupinu)
Vůdce pomocník souputník periferní pasivní	populární oblíbený akceptovaný trpěný mimo stojící

Tvou pozornost zasluhuje dítě, které má na dění v oddíle výraznější vliv než ostatní. Při rozhodování jeho názor převáží, prosadí dobře své názory, může být oblíbené. Jedince s takovým postavením ve skupině nazýváme vůdcem (viz výše tabulka o pozici ve skupině). Jeho pozice a uznání je podmíněna skupinou samou, vzniká spontánně, nikoli na pokyn z vnějšku.

Zaujmut by tě měl také jedinec z opačného pólu oblíbenosti. Vyskytuje-li se v oddíle dítě, které je odmítáno, stojí mimo dění, nemá kamarády, potřebuje obvykle tvoji péči. Měl by ses snažit rozpoznat, proč mezi vrstevníky nezapadá, nakolik se na tom podílí jeho vlastní chování nebo nějaké znevýhodnění. Potom můžeme pozvolna plánovat kroky ke změně. Chceš-li být úspěšný, potrvá to delší čas.

Sledování a aktivní ovlivňování pozic jednotlivých dětí vedoucím oddílu předchází různým výstřelkům či nemírnostem v chování.

Jak bylo už zmíněno, kvality sociální skupiny se v čase mění. Tyto procesy jsou jednak přirozené, spontánní, jednak mohou být řízeny a plánovány. Jedním z tvých (coby vedoucího oddílu) výchovných cílů (viz níže) může být zlepšení vztahů v oddíle.

Například můžeš chtít, aby:

- členové se k sobě chovali přátelsky (byli vůči sobě tolerantnější, dokázali si projevit kladné emoce, vzájemně se podporovali v nesnázích apod.);
- uměli mezi sebou dobře spolupracovat (dovedli vyjednávat, diskutovat, podílet se na plánování a organizaci činnosti oddílu apod.);
- stali se stmelnější skupinou (vztahy uvnitř se stanou těsnějšími, vzroste loajalita vůči skupině apod.).

Po stanovení podobných cílů nastane fáze volby vhodných prostředků a metod k jejich dosažení. Pamatujme, že dobře fungující skupina (zde nebudeme záměrně definovat, co to přesně znamená) bývá někdy nazývána kolektiv nebo tým.

Na závěr připomeneme již známé způsoby třídění skupin dětí:

podle pohlaví

- oddíl smíšený (koedukovaný) - pracují v něm chlapci i děvčata;
- oddíl chlapecký/dívčí - jsou specifické pro danou skupinu, obvykle podle společného zájmu;

podle věku

- oddíl věkově sourodý (homogenní) - pracuje s dětmi stejného věku, stejné třídy;
- oddíl věkově různorodý (heterogenní) - sdružuje děti různého věku, počítá stále se svou obnovou, musí být propustný, aby byl věčný;

podle zaměření

- oddíl zájmový - v jeho činnosti převládají prvky určité odbornosti podle schopností vedoucího a zájmu dětí (turistika, vlastivěda, divadlo, fotografování, výroba modelů, sport);
- oddíl s všeobecnou činností: střídá v kratších nebo delších obdobích zaměření své činnosti, aby uspokojil a zaujal všechny členy.

Motivace, zájmy, potřeby

Občas přemítáme o důvodech svého jednání či rozjímáme o skutcích kolegů, dětí, příbuzných, hledáme vysvětlení, proč jsme se my nebo jiní lidé zachovali právě tak, zjišťujeme motivy. **Motiv** je pohnutka jednání. Někdy se skrývá a je velmi obtížné určit skutečné důvody chování. Dítě se může věnovat nějaké činnosti ne proto, že o ni má zájem, ale i proto, aby se zalíbilo, či aby získalo nějakou výhodu. Souhrn jednotlivých motivů tvoří **motivaci**. Rozumí se jí jednak momentální, krátkodobé zaujetí, nadšení pro činnost, jednak dlouhodobější zaměřenost jedince. Je dynamickou složkou osobnosti. Představuje zdroj a příčinu veškerého lidského chování. V motivaci jedince se uplatňuje žebříček hodnot, dosavadní zkušenosti, schopnosti, naučené dovednosti.

Legenda k určité hře nebo činnosti bývá často zaměňována za motivaci, motivace však není legenda...

Motivace

Bylo uvedeno, že chování člověka na základě více motivů, podle nichž jedná, nazýváme motivací.

Motiv označuje určitou podmínku uvnitř organismu, která jej aktivizuje a reguluje, řídí jeho chování k určitým cílům, posiluje chování, které se v dosahování cílů ukázalo jako efektivní. Vztah mezi motivem a chováním není jednoznačný, protože lidské chování je vždy vyvoláno a řízeno komplexem motivů.

Motivační činnost tohoto činitele se zvyšuje uplatněním tzv. pozitivně přijímaných skupin, které mají zejména v dětství a mládí často nedoceněný vliv. Skupina, kolektiv, parta vyvíjejí určitý systém odměn a trestů, kterým se každý konkrétní člen podrobuje (nebo se o to snaží), protože jedině tak získá svou pozici. Jinak řečeno je motivován normami (psanými a nepsanými) té či oné skupiny.

Každé jednání má svůj účel. Motivy a potřeby usměrňují naše jednání a dávají mu energii. Motivace je tedy určitým motorem konání. Motiv nepůsobí vždy jenom jeden, ale bývá jich současně více a vzájemně se ovlivňují, ovšem jeden z nich může být převažující a ten nakonec vede k zaměření a výběru příslušného modelu chování a jednání.

Pochopení lidské motivace komplikuje fakt, že skutečné pohnutky našeho chování nám mohou zůstat skryty. Sami si je nemusíme vůbec uvědomovat. Jiné rozpoznáme pouze zčásti.

Zdroje motivace mohou být jednak **vnitřní**, jednak **vnější**. Vnitřní pohnutky vycházejí z vlastních potřeb jedince (např. učí se novým dovednostem, protože ho to baví, těší jej to). Vnější motivace je formována převážně tlaky z okolí - požadavky, nároky, sankcemi (např.: dítě vykonává činnost, aby získalo odměnu, nebo se vyhnulo trestu).

Uvedli jsme některé jevy z velmi složité motivace. Teď připomeňme několik poznámek o motivaci v souvislosti se sociální skupinou.

Přitažlivost oddílu pro jedince (viz oddíl jako sociální skupina) záleží na vlastnostech kolektivu členů oddílu a na potřebách a zájmech daného jedince. Pokud bude oddíl uspokojovat potřeby jedince, bude jeho členem. Bude-li mu oddíl působit problémy, které budou silnější než jeho pozitivní přitažlivost, pak pionýr oddíl opustí. Oddílové normy, konformita a další proměnné tedy významně ovlivňují jednání dítěte.

Zde je místo květnatého shrnutí sepsáno několik rad jak být úspěšný v motivování dětí, neboli osm zákonů motivace:

1. Chceš-li motivovat, musíš být sám motivován.
2. Motivace má dvě stádia - vytýčit cíl a ukázat, jak cíle dosáhnout.
3. Úspěch a uznání motivuje.
4. Motivace je nikdy nekončící proces.
5. Vlastní účast motivuje.
6. Každý pokrok musí být zřetelně viditelný.
7. Výzva k akci motivuje jen tehdy, je-li možno být úspěšný.
8. Ztotožnění se se skupinou motivuje.

V pravidelné činnosti s dětmi má motivace nezastupitelnou a nenahraditelnou roli. Motivace je klíčem k chování, k procesu poznání, růstu.

A místo závěrečné poučky moudré slovo:

„Chceš-li postavit loď, nedělej to tak, že svoláš chlapy, aby sehnali dřevo a začali stavět, ale dej jim, aby sami zatoužili po širém, nekonečném moři.“

Antoine de Saint-Exupéry
francouzský spisovatel

Potřeby

Základními či nejjednoduššími motivy jsou potřeby. Všechny ostatní formy motivů můžeme odvozovat z potřeb. Obvykle se pojem **potřeba** vyjadřuje jako nedostatek nebo nadbytek něčeho. Například potřeba potravy nebo naopak potřeba pohlavního styku. Potřeba je určitý stav organismu nebo stav psychiky. Je to motivující síla. Nesplněná potřeba vyvolává určité napětí (tenzi), které se odstraní uspokojením potřeby.

Charakteristika a třídění potřeb

Existují potřeby **primární** (vrozené) sloužící k zachování života: potřeba přijímání potravy, vody, dýchání apod., a **sekundární** (získané), vyplývající ze sociálních podmínek existence člověka a vyvstávající až po uspokojení potřeb primárních: uznání, bezpečí, sounáležitosti, tvořivé činnosti apod.

Kromě potřeb závislých na fyzickém stavu organismu potřebuje člověk ke své existenci **sociální (psychické) podněty**, jako jsou láska, uznání, projevy pozornosti, opora. Ty jsou naučené, souvisí se zkušeností člověka. Sociální potřeby jsou rovněž odlišné v různých kulturách.

Uspokojování potřeb je podmíněno řadou faktorů - například věkem. Je složité stanovit, která potřeba je u člověka nejintenzivnější. Dominance potřeb se u jednotlivých lidí různí a během života se proměňuje.

Dětské zájmy

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

PIONÝR

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Nežrídka můžeš zaslechnout od rodičů, učitelů či jen tak od různých lidí, že dnešní děti nemají o nic zájem. Dítě chce například jezdit na kole, ale za týden už zase chce chodit do divadelního kroužku - během roku projde třeba i několika podobnými zájmovými útvary.

Zájmy vycházejí z lidských potřeb, typických pro každého člověka, lze je proto definovat jako odvozenou potřebu, která je uspokojována prováděním určité činnosti. Zájem je trvalejší vztah jedince k určitému předmětu nebo činnosti. A tento zájem vyvolává potřebu tuto činnost vykonávat - proto působí jako motivační činitel (zahrnuje citovou složku). Zájem o sport, například o fotbal, je uspokojován hraním fotbalu, ne dosažením určitého výsledku. Tam, kde však už převažuje touha vyhrát nad chutí hrát a zahrát si, nejde už o pouhý zájem, ale o složitější motivační komplex.

Zájmy člověka ukazují na celkové založení jeho osobnosti. Jejich poznání je proto důležité pro její odhalení. U dospělého vyjadřuje zájem poměrně stále zaměření osobnosti.

Důležitou roli hraje věk, pohlaví, výchova, osobní zkušenost, sociální status, kulturní příslušnost. V některých případech se však zájmy neprotínají se schopnostmi a předpoklady pro určitou činnost. Zájmy mužů a žen bývají odlišné (maskulinní zájmy, femininní zájmy). Děti se zajímají o mnoho věcí, jejich zájmy mají široký záběr a jsou značně ovlivněny prostředím a výchovou. Pro mladší děti je typická větší rozmanitost a také povrchnost zájmů, starší mají již zájmů méně, ale jsou stálejší, hlubší a více specializované.

Člověk obvykle má celou řadu zájmů, ale některé z nich dříve či později získají převahu. U dětí lze některé zájmy zeslabovat, zesilovat i záměrným působením ovlivňovat a vytvářet. Nemůžeš ovšem dítěti nutit činnosti, kterým se nechce věnovat, bez ohledu na jeho již existující zájmy, a doufat, že se to nějak poddá. Zásadní důvody jsou pro to dva:

Ovlivnitelnost zájmů je třeba chápat jako pravděpodobnou. Je schůdné například prostřednictvím určitého výchovného působení ovlivnit, že z tisíce dětí projeví významný zájem o elektroniku dvě sta dětí místo dosavadního sta. Není však možno předem zaručit, že tento zájem vzbudíme u jednoho určitého dítěte, třebaže i s hlubokými zájmy o vědu a techniku obecně.

Omezení spontánnosti vývoje a pocitu svobody výběru vede i u dítěte stejně jako u dospělého nevyhnutelně k ostrému vnitřnímu konfliktu, který může skončit dlouhodobým nezájmem či destruktivním vzorem.

Děti se zajímají o mnoho věcí, jejich zájmy mají široký záběr a jsou značně ovlivněny prostředím a výchovou. Proto je důležité, aby prostředí, ve kterém žijí, bylo podnětné. Zájmů je tolik, kolik je různých činností, a tak by děti měly mít možnost projít řadou činností, aby na základě poznání a zkušenosti mohly získat určitý zájem, který v pozdějším věku bude mít trvalejší ráz.

Z hlediska pionýrské práce jsou důležité individuální dětské zájmy. Ty jsou často v praxi chápány jako něco stálého, neměnného. Ve skutečnosti každý individuální zájem, především dětský, prodělává svůj vývoj. Dítě se zdaleka rychleji než dospělý nadchne pro nějakou věc nebo činnost. Dítě se někdy hlásí do zájmového oddílu, jehož činnost ho ani nezajímá. Pak se otvírá volné pole pro vedoucího. Jeho úkolem je vzbudit zájem dítěte o činnost a zapojit je do ní, případně mu doporučit na základě poznání změnu oddílu.

Chceme-li děti získat do jakéhokoliv oddílu, musíme jim nejprve nabídnout činnost a dát jim možnost výběru, neboť dostane-li se dítě do situace, že nemá jinou možnost než právě oddíl, který mu předkládáme, ztrácí už předem zájem o jakoukoli činnost. Děti se často hlásí do oddílu, protože někde viděly, jaké výsledky má (modely lodí, letadýlek sestavené oddílem modelářů). Důležité je tedy dát dětem možnost, aby se mohly podívat, co se tam dělá.

Zájmy, jak obecné, tak individuální, jsou nejen prostředkem rozvoje schopností, ale i základní podmínkou aktivity dítěte. Organizace, jež chce uspokojit zájmy dětí, se musí opírat právě o jejich zájmy a svou činnost přizpůsobit jejich požadavkům.

Socializace dítěte

Pojem **socializace** zní možná hrůzostrašně (navíc je potřebné zdůraznit, že nemá nic společného s politikou - pojmy liberalizace a socializace se užívají v různých vědách), ale není potřeba se ho obávat, jen je nutné si za ním představit to, co je nám blízké. Zjednodušeně popsáno: jde o postupné začleňování jedince do společnosti. Její součástí je i přijetí daných pravidel a zvyklostí. Člověk přichází na svět jako biologická bytost vybavená poměrně chudým systémem vrozených reflexů a pudů, který mu umožňuje realizaci základních funkcí, jako je například příjem potravy apod. Během individuálního vývoje se však stává společenskou bytostí s bohatou zásobou psychických reakcí, které mu umožňují přizpůsobovat se složitým podmínkám života v lidské společnosti.

Tato postupná přeměna nastává za procesu socializace, jinak řečeno zespolečnění, který má charakter sociálního učení a uskutečňuje se ve vzájemném působení (interakci) lidského organismu a prostředí (vč. lidí). Výsledkem socializace je získání specificky lidských vzorců vnímání, citění, snažení, tj. získání vlastností umožňujících život ve společnosti, tedy vznik lidské osobnosti.

Socializace podstatně zahrnuje všechny oblasti lidské psychiky, dítě se učí nejen vzorcům chování, které dává společnost - kulturní prostředí a skupiny, k nimž přísluší, ale i vzorcům citů a snah. Dítě se učí nejen komunikovat, to znamená mluvit jazykem svého národa a ovládat obecně srozumitelná gesta, jíst určité pokrmy a chovat se určitým způsobem ke svým rodičům, kamarádům a ostatním spoluobčanům, ale také mít určité potřeby, projevovat určité záliby, zájmy, mít určité sklony, které nemá, nebo neprojevuje jedinec žijící v jiných kulturních podmínkách nebo příslušející k jiným sociálním skupinám.

Proces socializace

Základem tohoto procesu je vytvoření prvotního vztahu, vztahu mezi dítětem a jeho matkou. Úkolem tohoto období je naučit dítě přijímat s jistotou a samozřejmostí vše, co mu matka poskytuje. Jde o vytvoření základního vztahu důvěry, pocitu jistoty a bezpečnosti. Ve vztahu k matce jsou ve skutečnosti položeny základy všech sociálních vztahů, do kterých člověk v životě vstoupí.

Zhruba do dvou let berou děti svou existenci na vědomí jen omezeně. Kolem druhého roku a později začíná být dítě teprve schopno společné hry. Vztah k vrstevníkům se u něho začíná formovat až v mateřské škole. Větší kolektiv (pionýrský oddíl) se dítěti dlouho rýsuje jen neurčitě. Z hlediska procesu socializace a formování kolektivního citění a jednání je především v období do 10 let významné bezprostředně pracovat s dětmi v menších skupinách - družinách. Po desátém roce se stávají vrstevníci pro

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

PIONÝR

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

dítě stále důležitějšími. Dítě se mezi nimi nezřídka chová naprosto jinak než doma. Není to přetvářka, ale pouze přizpůsobení se dvěma světům.

Jedním z nejnáročnějších období socializace je přechod k dospělosti. Je to období vysloveně stresové. Postavení dospívajícího, který je vzhledem k přípravě na budoucí povolání ekonomicky závislý, a tedy i částečně stále v roli dítěte, je těžké. Dospělostí však proces socializace nekončí. Postavení každého z nás se ve společnosti stále mění, i kdyby to bylo jen tím, že stárneme, a musíme se přizpůsobit roli starých jako partnera mladé generace.

Učení a sociální učení

Další pojem, nad kterým se leckdo ošklibá, je učení. Vedoucí ho však musí znát, ale hlavně s ním musí pracovat bez předpojatosti. Navíc jde o pojem složitý a jeho prosté vysvětlení je skoro nemožné. Existuje hned několik psychologických teorií, jsou různé mechanismy učení a jejich rozmanitý výklad. A účinnost učení záleží na celé řadě činitelů: na obsahu učeného, podání, způsobu osvojování, zájmu a podobně.

Učením zpravidla myslíme změnu chování, která vyplývá ze zkušenosti.

Sociální učení je proces, prostřednictvím něhož se jedinec socializuje. Jde o sled změn, kterými jedinec postupně prochází ze stavu sociálně naivního organismu a stává se osobností. Sociální učení se odehrává na základě vzájemného působení, tedy interakce jedince s jinými jedinci nebo skupinami. Vedle široké škály praktických činností má i sociální učení určité základní mechanismy, jde:

- o nápodobu - např.: učím se určitým dovednostem tím, že je opakuji po někom jiném;
- o přímé zpevňování - např.: určité vzorce chování se u dítěte upevňují, je-li za ně odměňováno;
- o ztotožnění - např.: ztotožnění s jinou osobou (vzorem) má za následek převzetí postojů, názorů, vzorců chování apod.

Již v kvalifikaci instruktora byla řeč o základních pedagogických pojmech, mezi něž patří výchova a vzdělávání. Zde je potřebné je ještě jednou připomenout, právě v souvislosti s podrobnějším povídáním o socializaci. Výchova a vzdělávání jsou totiž součástí socializace, schematicky je to možno naznačit takto:

Osobnost vedoucího

Každá osobnost má své individuální vlastnosti, různý charakter, temperament, to už známe. Ani mezi pionýrskými vedoucími nenajdeme jednotný typ osobnosti, i když je pravděpodobné, že vzhledem k zájmovému zaměření na práci s dětmi mezi nimi lze nalézt určité podobnosti. Společné je například zaměření zájmu, u každého vedoucího však zájem může vyplývat z jiných příčin. Může to být vztah k dětem obecně, zájem o pedagogickou práci nebo výrazné zájmové zaměření na některou

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

PIONÝR

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

oblast (na přírodovědu, na turistiku apod.) spojené s potřebou předávat své zkušenosti dál.

Výchovná práce klade velké nároky na osobnost vedoucího. Především je nutné sebepoznání vychovatele - vedoucí by měl znát své přednosti i nedostatky. Existence nedostatků neznamená oslabení výchovného působení. Osobnost není uzavřený systém, vyvíjí se, a tak má možnost na sobě pracovat. A nepatří-li mezi základní výbavu vedoucího narcismus (neboli zamilování do sebe samého) doplněný vědomím vlastní naprosté dokonalosti, je vyhráno. Vlastní rozvoj, práce na sobě samém - snaha o vlastní zdokonalení a další průběžné vzdělávání (vycházející z dobrého a upřímného sebehodnocení) dokáže vyřešit i zdánlivě velké či zprvu nepřekonatelé nedokonalosti.

Někomu může při čtení těchto řádků pohrávat na rtech pobavený úsměv, u jiných úsměšek - vedoucí by měl být výlupek ctnosti? Pokud by nějaký génus byl jen črtal portrét dokonalého vedoucího (ostatně viz dále), měl by použít jen jemné a světlé pastelové barvy...? Vedoucí by měl mít rozvinuté vlastnosti charakteru - vysoké mravní hodnoty, vysoký stupeň autoregulace (vytrvalost, plánovitost, důslednost), měl by být čestný, mít smysl pro spravedlnost, být pravdomluvný. Měl by mít smysl pro humor, který mu pomáhá řešit mnohé složité situace. Měl by mít i kvalitní odborné znalosti a dovednosti v oblasti, na kterou se zaměřuje v práci s dětmi a měl by mít pro tuto oblast skutečné zaujetí. To vše by jistě měl. Člověk však není jen růžový, jako jiný není pouze černý. Vedoucí by měl být především lidský - tedy i se svými nedostatky, které onen ideál polidšťují a z nedostupného vzoru činí blízkého člověka. Človíčka, kterého je možné vzít za ruku. A ta ruka umí krásně pohladit i zvednout prst k výstraze.

Celkově bychom mohli požadavky na vedoucího shrnout do několika bodů:

- Vedoucí nemusí být nejchytřejším, ale měl by mít patřičnou intelektuální úroveň. Musí jasně vědět, čeho chce dosáhnout. A protože stanovené cíle se budou realizovat v budoucnosti, je třeba mít i značnou dávku představivosti. Při vytváření koncepce je třeba být přístupný k názorům všech členů oddílu.
- Organizační schopnosti jsou potřebné nejen pro jeho vlastní práci, ale také pro organizování činnosti. Vždy, i když daný plán selže a situace se stane stresovou, by si měl zachovat chladnou hlavu a nezačít panikařit. Pokud nemá dobré organizační schopnosti, není ostudou, pokud tuto činnost přenechá někomu jinému - každý kolektiv potřebuje i svého myslitele.
- Vedoucí by měl být za každé situace rozhodný a vždy by se měl rozhodovat podle svého nejlepšího svědomí. Závažná rozhodnutí však nepřijímat sám, ale projednávat je přinejmenším s instruktory a vedoucími družin, lépe však s celým kolektivem.
- Umět chápat děti i své spolupracovníky, jejich lidské problémy, schopnost s přiměřenou citlivostí reagovat na stanoviska a postoje, na názory a prožívání ostatních členů kolektivu. Je vždy důležité vysvětlit, proč se rozhodl právě tak. Nesmí nikdy zesměšnit člena oddílu a návrhy musí zamítat taktně a zabezpečit dotyčného, že jeho snaha se cení. Někdy se může stát, že někdo nesplní to, co je mu zadáno. To ovšem neznamená, že bychom měli hned udělovat napomenutí, důtku. Je důležité nejprve znát důvody tohoto nesplnění, nikdy bychom neměli dojít k závěru bez toho, abychom dali dané osobě možnost vše vysvětlit. Správný vedoucí sleduje atmosféru v oddíle a snaží se citlivě reagovat vždy, když se projeví nežádoucí jev.

- Vedoucí nesmí být uzlíček nervů, měl by být odolný vůči psychické zátěži. To ovšem neznamená, že musí mít nervy ze železa, že se nesmí nikdy rozčítit. Měl by si však uvědomit, že křičet znamená vždy zároveň podávat důkaz své slabosti a nezávládnutí situace. Právě v kritických situacích by si měl zachovat rozvahu. Jeho klid se zpravidla přenesení na ostatní, což pomáhá situaci zvládnout.
- Vedoucí by měl pečovat nejen o své fyzické zdraví, ale i o duševní. Náladovost nepřispívá k důvěře a ani nedodává klidu v práci.
- Vedoucí by měl být iniciativní, schopný přijímat názory druhých a nebát se přijímat nové podněty a postupy. Neměli by se nechat unést svými pocity a osobními sympatiemi při projednávání návrhů ostatních, případně při hodnocení jejich práce.
- Někdy je důležité i experimentovat. Vedoucí musí umět pro experiment získat ostatní, docílit, aby každý člen oddílu udělal pro zdar věci vše, co je v jeho silách.
- Nezřídko se objeví nečekané problémy a potíže. Nikdy bychom se ovšem neměli dát odradit. Vytrvalost a houževnatost vedoucího strhává i ostatní a stává se hybnou silou při dokončení díla a dosažených cílů.

Vidíš se jako v zrcadle? To je výborné. Nepoznáváš se v oné naznačené kresbě? Nevadí. Je spousta příležitostí jak se k ideálu přibližovat. Jen se nebát a pracovat na sobě, proto ještě - alespoň stručně naznačené - zkušenosti:

- nikdy nesnižuj význam členů oddílu;
- nepřehlížej maličkosti;
- neměj oblíbence (pokud je máš, nedávej to najevo);
- pomáhej v růstu a zlepšování se;
- nesnižuj své osobní požadavky;
- neboj se rozhodnout;
- pochval, pokud si to zaslouží;
- informuj o změnách v programu, které se členů oddílu - byť jen nepatrně týkají;
- prokazuj osobní nasazení a šíř kolem sebe dobrou náladu;
- projevuj důvěru;
- umožňuj svobodu projevů a názorů;
- neboj se delegovat úkoly;
- povzbuzuj všechny v jejich nápadech.

V samém závěru této kapitoly připomeneme ještě způsoby vedení kolektivu. Byla o nich řeč už při kvalifikaci instruktora a připomeneme ji i na jiném místě - vždy v souladu s obecně užívaným členěním na vedení autoritativní, demokratické a liberální. Zde pro zajímavost uvedeme i jinou (populární, ale u nás méně známou) klasifikaci vedení lidí. Tato tzv. Likertova teorie, člení typologii na čtyři styly:

vykořisťovatelsko-autoritativní styl - vedoucí jedná autokraticky, komunikace probíhá většinou jednosměrně, vyžaduje se tvrdá disciplína, není zájem o iniciativu a aktivitu, užívá se negativní motivace obav a strachu;

benevolentně-autoritativní styl - převažuje autoritativní složka, ale vedoucí má zájem na výběrové komunikaci, částečně toleruje názory podřízených, silná kontrola, kombinuje pozitivní i negativní motivaci;

konzultační styl - vzájemná součinnost vedoucího a ostatních, ale v rámci limitu důvěry, kterou si vedoucí vytvoří, částečná delegace rozhodovací pravomoci, důležitá rozhodnutí na vrcholu, převažuje pozitivní motivace, kontrola je výběrová, určitá tolerance k chybám;

participační styl - založen na značné důvěře vedoucího k ostatním, značná autonomie pro rozhodovací procesy, neformální oboustranná komunikace, společná příprava závažnějších rozhodnutí, motivace je obvykle pozitivní, pomáhá jí podíl na úspěších i neúspěších společné činnosti, kontrola je výběrová, výsledky se sdílejí konstruktivní formou se spolupracovníky.

Pedagogika

Pedagogika je samozřejmě úzce spojena se vzděláváním, což v nejobecnějším slova smyslu je celoživotní proces, který umožňuje rozvoj schopností, a to jak pro život osobní, tak pro život ve společnosti.

Všeobecně přijímaná definice UNESCO rozlišuje tři typy vzdělávání:

formální - školy; vzdělávací systém, od základních až po vysoké instituce;

neformální - rodina, přátelé, média; poznávání hodnot, zaujímaní postojů, získání znalostí skrze vlastní denní zkušenosti ve svém nejbližším okolí;

non-formální - sdružení dětí a mládeže, kluby; organizovaná vzdělávací aktivita mimo rámec vzdělávacího systému; u nás k tomuto slovu neexistuje český ekvivalent, nejčastěji se užívá pojem zájmová či mimoškolní výchova. Tímto typem vzdělání se soustavně zabývá jeden z pedagogických oborů - pedagogika volného času.

Každý z těchto typů má svoji specifickou roli a v konečném celku je nezastupitelný. Největší pozornost, zájem a prostředky jsou věnovány vzdělávání formálnímu. Zájmové výchově, které se věnují především sdružení dětí a mládeže, bývá často věnována pozornost více než malá.

Výchovná práce v pionýrském oddíle

Hned v úvodu této kapitoly připomeneme málo vtipný dialog leckterých lidí. Mnozí z těch, kdo pracují s dětmi, totiž říkají: „My nevychováme. My si s dětmi hrajeme.“ Jiní jim odpovídají: „No, právě!“ Na to se ti první uraženě otáčejí a odcházejí.

Jistě je zřejmé, na které straně jsou sympatie autorů. Jen skutečně abnormální talent dokáže pracovat neuvědoměle a přitom dobře. Všichni ostatní do toho musejí jít s tím, že si připustí, že jsou vychovatelé. Vedoucí opravdu působí nejen v roli organizátora činností dětí, ale i v roli vychovatele. Proto také hovoříme o tom, že základním účelem pionýrského oddílu je zajišťovat pravidelnou, systematickou, celoroční výchovnou činnost (viz Statut Pionýra).

To znamená, že především v něm se realizuje určitý podíl Pionýra na výchově dětí, na výchově, která je součástí socializace neboli přiměřeného podílu na procesu začleňování dítěte do společnosti. Připuštění si této myšlenky je prvním krokem k úspěchu - jak vlastní práce, tak výchovného působení. Proto ti nesmí být cizí pojmy jako:

výchovný cíl - ucelená představa žádoucího stavu, poměrů, kterých chceme svoji práci dosáhnout; cílů dosahujeme využitím výchovných prostředků - nástrojů k dosažení cíle, jsou jimi:

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

PIONÝR

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

výchovná metoda - postup k dosažení cíle;

výchovná forma - způsob podání.

Výchovné cíle

Cíl dává jakékoli cestě zaměření. Tím se cesta stává smysluplnou. Míra radosti a štěstí se vynořuje jako často vedlejší produkt přibližování se cíli.

Pionýr přispívá svou činností k výchově jedince. Vede děti ke kolektivnímu citění a jednání, ke společenské aktivitě a participaci. (Nezřídka se dnes dostává do konfliktu minulé - kolektivismus a současné - individualismus. Pionýr se zuby nehty nedrží kolektivismu v jeho překonaných přístupech. Ono zmiňované kolektivní citění není bezduché podřizování se kolektivu, ale vedení k tomu, aby se každý cítil být a byl platnou součástí kolektivu - týmu. Což je sociální zkušenost, kterou lze jinde získat jen stěží a přitom je nesmírně potřebná pro rozvoj a zkušenosti člověka, například při zařazování do pracovního kolektivu.) Podílí se na formování osobních vlastností dětí, jako je čestnost, úcta k rodičům a ke stáří, pracovitost, vytrvalost atd. Rozvíjí jejich aktivitu, samostatnost, iniciativu a tvořivost. Pomáhá dětem, aby pochopily význam práce pro člověka a pro společnost a úlohu techniky, aby si osvojily návyky dobrovolné, společensky prospěšné práce - aby pochopily a prožily pojmy dobrovolnictví či solidarita apod. Své členy vede k poznávání a ochraně přírody, k péči o životní prostředí. Napomáhá též k tělesnému rozvoji dětí, vede je k upevňování hygienických návyků a správné životosprávy.

Výchovné cíle jsou v obecné úrovni formulovány v základních dokumentech Pionýra. Každý vedoucí by ale měl být schopen je konkretizovat pro vlastní oddíl. Dobře si rozmyslet, k čemu chce děti vést, čeho chce ve výchovné činnosti dosáhnout. Plány mohou mít samozřejmě různou časovou dimenzi - od cíle jedné schůzky (např. všichni se naučí uvázat tři uzly), přes cíl vícedenní výpravy (např. zvýšení soudržnosti oddílu nebo vytvoření tradice), až k cílům vymezeným pro jeden nebo více roků. Výchovné cíle, které můžeme v Pionýru naplňovat, by měly vycházet ze specifických volnočasových aktivit. Mohou zahrnovat například:

- relaxaci a rekreaci
- poznávání
- tělesný a pohybový rozvoj
- mravní rozvoj
- rozvoj smyslových a dalších dovedností - pozornost, postřeh, komunikační dovednosti, pozorování atd.

Výchovné metody

Výchovných metod je velká škála, zde uvedeme tři snad nejobecněji pojmenované:

- přesvědčování (působením vzoru, slovem apod.);
- organizace činnosti (hra, práce, výtvarná činnost apod.);
- hodnocení (posilování - pochvaly, potlačování - tresty).

Metody **přesvědčování** působí v prvé řadě na intelekt (rozumovou stránku osobnosti). Směřují k tomu, aby Pionýři pochopili podstatu požadavků a norem, znali jejich význam a smysl. Konkrétními formami metod přesvědčování jsou: vysvětlování, příklady, rozhovory, besedy. Uplatňovat tyto metody je možné již u mladších dětí, ovšem jen v omezené míře, spíše jsou však vhodné pro starší Pionýry.

Metody **cvičení** působí převážně na volní stránku osobnosti. Jsou to ty metody, u nichž se na vytváření chování Pionýrů podílí činnost a její organizace.

Metody **hodnocení** (např. povzbuzování a trestání) jsou zaměřeny mimo jiné na citovou stránku dítěte.

Metody **organizace činnosti** nám pomáhají v uspořádání činností - dominantní roli mezi nimi hraje - již mnohokrát vzpomínaná - hra. Již se o ní hovořilo (v Minimu, KIPu...) a ještě na ni přijde řeč v další kapitole. Zde jen poznamenejme, že hru (my - jako vedoucí, vychovatelé) vymezujeme jako výchovnou metodu, ale ona je přirozenou součástí života dítěte. Což si můžeme uvědomit na tom, co všechno dítě považuje za hru. Při pozorování mladších dětí si všimněme her typu „na školu“ či „na obchod“, ačkoliv pro dospělého se třeba jedná o zaměstnání či práci. O tom, zda je činností povinnost nebo hra rozhoduje zpravidla motivace dítěte. Přirozená potřeba dítěte hrát si se však může projevat i v některých negativních důsledcích. Děti si mohou hrát nezávisle na existenci oddílů. Hry přitom vůbec nemusí být bezpečné. Cílem dětí přitom není vyhledávat nebezpečí, ale přirozená zvědavost.

V programu pionýrské schůzky můžeme hru zařadit jako:

- programovou vložku, jejímž cílem je změnit atmosféru na schůzce (ke zklidnění či naopak k vybuzení k budoucímu výkonu), zpestřit program schůzky;
- zábavnou formu plnění určitých dílčích úkolů;
- hlavní náplň jedné nebo více schůzek.

Na děti v oddíle tedy výchovně působíme vším, co s nimi zažíváme. Od toho, jak sami jednáme (náš zevnějšek, mluva, názory, postoje apod.), až po to, jakou činnost jim nabízíme (výběr her, výletů, různých aktivit na schůzkách apod.), a jaký podíl (míra aktivity a zapojení jednotlivce) na ní členové oddílu mají.

Při výběru výchovných metod bychom neměli zapomínat na základní pedagogické zásady (viz níže). Chceme-li děti něco naučit, měli bychom alespoň rámcově vědět, jak proces učení funguje. Uvědomme si například, jaký vliv na zapamatování má způsob získávání informací, což si shrneme do následující tabulky o vybavování naučeného v závislosti na způsobu osvojení vědomostí:

období	sdělit	Sdělit a ukázat	sdělit, ukázat a vyzkoušet
po třech týdnech	70%	72%	85%
po třech měsících	10%	32%	65%

Zásady výchovy (pedagogické zásady)

Základním předpokladem úspěšnosti výchovného působení je dodržování určitých obecných zásad výchovy, které vyplývají ze základních zákonitostí výchovného procesu.

Říkáme jim pedagogické zásady:

přiměřenost - stanovit náležitou a úměrnou míru (věku, individualitě);

systematičnost - uspořádanost: někde začínáme, jinde končíme a mezitím máme promyšlenou stavbu;

důslednost - vždy dbát na přijatá pravidla, neodchylovat se od nich a neměnit je za hry (významné je ono za hry, protože řády nemohou být absolutně neměnné, ale

k jejich proměnám se musí přistupovat promyšleně a zdůvodněně ve chvíli, když staré neobstojí);

soustavnost - nikoli nárazové přístupy, vytrvale postupovat dle záměru;

všestrannost - pestrost, zahrnovat (i při zájmové činnosti) přiměřeně i další prvky;

jednota - pravidla platí pro všechny členy oddílu, jsou v čase stabilní. V ideálním případě jsou výchovné postupy sjednoceny s dalšími výchovnými činiteli (rodiče, učitelé apod.).

Ve specifických podmínkách naší organizace můžeme některé z uvedených zásad zdůraznit a doplnit:

Pionýry **vychováváme v činnosti**. Rozmanitá, zajímavá, přitažlivá činnost, která aktivizuje a uspokojuje jejich zájmy, je základem našeho výchovného působení.

Pionýry **vychováváme v kolektivu**. Jedním z nejdůležitějších výchovných úkolů Pionýra je výchova kolektivního jednání a cítění, zároveň se však kolektiv stává i výchovným prostředkem či přesněji výchovným činitelem.

Na Pionýry je kladena i jistá **míra náročnosti**. Náročnost ovšem nesmí být chápána jako přetěžování, musí odpovídat silám jednotlivých Pionýrů i celého kolektivu.

Zásady **přiměřenosti** je třeba dbát při výběru obsahu činnosti. Ve vztahu k věku dětí musí ovšem vedoucí dbát nejen na přiměřenost obsahu, ale i na přiměřenost forem. Musíme přihlížet k jejich zájmům a schopnostem, ale také k jejich rozumové a fyzické vyspělosti, tedy individuálním zvláštnostem jedince.

V Pionýru se uplatňuje zásada **spojování pedagogického vedení s rozvojem aktivity dětí**, to znamená, že umožňujeme dětem, aby se podle svých sil podílely na výběru, organizování a hodnocení činnosti.

Další významnou zásadou je využívání **kladných rysů** Pionýrů. Tím, že přistupujeme ke každému členovi kolektivu s důvěrou, své výchovné působení zakládáme na jeho dobrých stránkách, pomáháme mu překonat negativní rysy a vytvářet nové cenné vlastnosti.

Významnou zásadou, na níž záleží výsledky výchovné práce, je **jednota požadavků a výchovného působení**. Naplnění této zásady vyžaduje soulad mezi slovy a činy. Sebelepší slovní působení vedoucího se nutně mine účinkem, jestliže jeho vlastní chování je v rozporu s tím, co hlásá.

Hodnocení

Metody **hodnocení** jsou velmi účinnými výchovnými metodami. A při výchově se jim nelze vyhnout. Někdy cíleně a plánovitě, jindy nevědomky hodnotíme mnohokrát v jediné schůzce oddílu. Hodnotíme průběh a výsledky hry, chování dětí, úspěch i nezdary, ale i jejich příčiny.

Hodnocení má dvě funkce:

informační - tedy věcné posouzení dosaženého stavu, nastalé situace, získání zpětné vazby apod.;

emoční - souvisí s přijetím nebo odmítnutím určitého chování popřípadě jeho nositele.

Po hodnocení může přijít závěr, rozhodnutí. Zde ovšem záleží na tom, co se hodnotí. Jde-li o plnění plánu práce, musí následovat vytčení dalších úkolů, jde-li o hodnocení soutěže, hry, úkolů, následuje odměna nebo trest. A zde je nezbytné dát velký pozor - být konkrétní a velmi přesní v oceňování toho, co děti dělají. Slova skvěle, výborně, tak je to správně neříkají nic o konkrétním jednání dítěte. Předpokládáme, že dítě ví, o čem hovoříme a proč je oceňujeme. Tato domněnka je však často mylná. Děti si často naši chválu vykládají úplně jinak, než bychom chtěli. Stejně tak se zpravidla věří, že když se dítěti ukáže, co dělá špatně, příště se chyb vyvaruje. Avšak děti, stejně jako mnozí dospělí, nevidí chyby jako přirozený a očekávatelný důsledek činnosti, ale opět jako svou osobní neschopnost: udělal jsem chybu, tedy jsem neschopný. Děti musí ale hlavně pochopit a cítit, že chyby jsou přirozené, a že ačkoli nedělají vše správně, stále mají své místo a jsou plnohodnotnými lidmi. Udělal jsem chybu - to není právě příjemné zjištění, ale není to katastrofa. Co mohu udělat, abych příště jednal lépe? Ostatně stále platí: Jen ten nic nezkazí, kdo nic nedělá. A my, protože jsme aktivní, pracujeme, což může být provázeno i chybami - podstatný je přístup k nim.

Odměna posiluje žádoucí chování a je výchovně účinnější než trest. Ocenění mívá různou podobu, materiální (hračky, knihy), či emocionální (projev důvěry, slovní pochvala, pohlazení). Nehmotná odměna bývá účinnější, ale záleží na dosavadní zkušenosti dítěte. Při jejím použití je důležitý vztah dítěte a vedoucího. Je-li vztah narušen, nebude mít odměna žádoucí výsledek. Pochvala je slovní odměna, podporuje konkurenci, člověk si ji musí zasloužit. Jejím prostřednictvím sdělujeme dítěti, že pokud udělá něco, o čem se domníváme, že je dobré, bude oceněno. Pochvala je udělována za dobře vykonané a dokončené úkoly.

Trest potvrzuje závažnost a závaznost určitých norem a vede dítě k tomu, aby je dodržovalo - viz dále.

Náprava chování

Když selžou pobídky, pochvaly, musí být v záloze škála trestů od nejmírnějších po nejostřejší, tj. pokárání či jiné formy jemného slovního působení, odejmutí předmětu, zbavení výhod, hrozba následku, izolace až po vyloučení z činnosti dočasně nebo trvale. Ostrými formami je lépe neplýtvat, raději je nechat jako hrozbu, o které dítě ví, že bude v krajním případě použita, často jen toto postačí. Tresty mají být opatřením spíše výjimečným a přísně individuálním - ne šablonou. Trest má oproti odměně velkou nevýhodu. Představuje sice zřetelné odmítnutí určitého chování, ale neposkytuje vzorec toho žádoucího. Je proto výchovně méně efektivní.

Mezi laiky se někdy používají následující pojmy:

- **Přirozený trest** - vyplývá logicky z přestupku (např. svévolně poškozenou věc musí viník opravit nebo nahradit ze svých prostředků), dítě nese následky vyplývající z nevhodného chování (např. rozbití okna způsobí, že mu bude v noci v místnosti chladno). Nelze jej však použít vždy.
- **Odložený trest** - provinilec má přijít k vedoucímu o něco později. Do té doby bude zpytovat své svědomí, a pak se věc vyřídí třeba jen pár slovy. Podstatné je, aby dítě pochopilo podstatu provinění a poučilo se z něj.
- **Soudní proces** - pokud dítě provede něco, co pobouří všechny členy oddílu, pak prožívá odsudek celku.

O trestech a pochvalách by se dalo rozmýšlet dlouho, my však připomeneme pouze podmínky, při jejichž dodržení chápe dítě trest jako trest a odměnu jako odměnu:

- Dítě musí předem znát normu chování a mít vzor pro chování. Nemůžeme trestat dítě za porušení normy, kterou považují dospělí za normu, ale nestala se normou pro dítě. Normy chování se také mění s věkem dítěte. To, co dovolujeme mladším dětem (např. brát libovolné předměty), nepovažujeme za vhodné pro starší děti.
- Způsob odměny i trestu je podmíněn věkem dítěte. Pro mladší dítě může být odměnou pomeranč nebo hračka, a ne knížka, ve které nejsou obrázky. Přes různé zkušenosti a občasné diskuse platí: fyzické tresty jsou v oddílové činnosti nevhodné.
- Záleží na vzájemném vztahu mezi dospělými a dítětem, který může vést k osobnímu přehodnocování trestu na odměnu a naopak.
- Vliv na účinnost má také situace, v níž se hodnocení odehrává. Je-li přítomen někdo, na jehož mínění dítěti záleží, účinnost se může zvýšit.
- Odměna i trest mají být přiměřené situaci. Vždy má dítě vědět, za čeho je hodnoceno. Dlouhý odklad trestu u mladších dětí může způsobit, že později už nevědí, za co jsou trestány, nebo jejich následující chování je ovlivněno strachem z trestu. U starších dětí vyvolává odklad trestu strach a snahu vyhnout se trestu (útěk, neúčast na další schůzce oddílu).

Nemalou roli v hodnocení hraje důslednost. Nemůžeme stále dítěti vyhrožovat nějakým trestem nebo slibovat mu odměnu, aniž cokoli splníme. Dítě k nám ztrácí důvěru a my přestáváme mít podstatný vliv na jeho chování.

Výchovné formy

Formy činnosti lze dělit různě, vždy záleží na stanovení rozlišovacího rysu, například podle:

- cíle a obsahu činnosti - shromáždění, exkurze, putování a jiné;
- organizace výchovných přístupů - schůzka družiny či příprava aktivity pro plnění úkolů a podobně;
- délky trvání výchovně-vzdělávací jednotky činnosti - veselice, vycházka, veřejně prospěšná činnost, tábor;
- podoba činnosti tradičně využívané - oddílový či skupinový slib, otevřená akce.

Výchova jako řemen se už dnes moc nepěstuje, dětská psychologie nám ukazuje, že je třeba k dětem přistupovat jinak. Ale neumět říct dítěti jasné ano nebo ne, anebo důsledně vymáhat to, co jsme si s dítětem domluvili, také není správná cesta. Takové dítě po příjezdu na tábor není schopné dodržovat stanovená pravidla a postupy.

Psychologické zvláštnosti

Při výchově musíme mít na paměti, že každé dítě je jiné. Má rozličné koníčky, záliby, různé vlastnosti a schopnosti. Také jednotlivé věkové kategorie reagují na připravený program jinak, například různou ochotou a nasazením. Rozlišujeme dvě kategorie psychologických zvláštností

- věkové - rysy společné většině dětí stejného věku.
- individuální - které příznačně a nezaměnitelně vystihují osobnost dítěte, v čem se děti od sebe liší;

Věkové zvláštnosti najdeme shrnuté v následující tabulce

RÁMCOVÝ PŘEHLED VĚKOVÝCH A INDIVIDUÁLNÍCH ZVLÁŠTNOSTÍ

VĚKOVÉ ZAŘAZENÍ	MLADŠÍ ŠKOLNÍ VĚK (6 – 9 LET)	STŘEDNÍ ŠKOLNÍ VĚK (10 – 12 LET) PREPUBERTA, PUBESCENŤA	STARŠÍ ŠKOLNÍ VĚK (13 – 15 LET)	ADOLESCENCE (16 – 20 LET)
TĚLESNÝ VÝVOJ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pohybový rozvoj větší u děvčat ▪ snadná unavitelnost, ale rychlá obnova 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vzrůstá pohybová vytrvalost ▪ bez dostatku pohybu dítě „zlobí“ ▪ rychlý růst (zejména končetin) ▪ narušení pohybové koordinace, nepokoj ▪ příznaky pohlavního dozrávání ▪ psychický a fyzický vývoj jsou často nerovnoměrné 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ prudké hormonální výkyvy – možné změny v chování ▪ postupné biologické dozrávání 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ dosažení biologické zralosti, stabilizace tělesných funkcí ▪ zvýšení fyzické odolnosti a výkonnosti
OSOBNOST	<ul style="list-style-type: none"> ▪ přivýkání režimu, povinností, odpovědnosti ▪ soustředění max. 20 min ▪ rychlejší unavitelnost ▪ myšlení je konkrétně-názorné ▪ tzv. vyšší city (svědomí, odpovědnost aj.) nejsou dosud rozvinuty, případné přestupky nelze posuzovat příliš přísně (např. krádeže) ▪ živá fantazie spojená často s citovými prožitky, může se objevit lhaní a fantazie považované za vymyšlení 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zájmy jsou většinou nestálé, proměnlivé ▪ roste citová zranitelnost, někdy neadekvátní emoční projevy, náladovost, přecitlivělost ▪ formují se tzv. vyšší city (spravedlnost, pomoc slabšímu aj.) ▪ postupný rozvoj formálních operací v myšlení (pojmy, symboly), logického usuzování ▪ rozvíjí se pozornost 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ bouřlivý rozvoj citů ▪ přehodnocování postojů a názorů ▪ zájmy se mění a prohlubují 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ po častých změnách se zájmy většinou ustalují a prohlubují ▪ přetváří se postupně sebehodnocení a sebepečení, z čehož vyplývá často nejistota ▪ objevuje se hledání a experimentování v různých oblastech (zájmy, sporty, vztahy, sexuální kontakty aj.) ▪ emoční vývoj se pozvolna ustaluje, zformovány jsou tzv. vyšší city ▪ upevňují se vlastní postoje a názory, vyskytuje se zvýšená kritičnost
VZTAHY K OKOLÍ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ respektují autoritu ▪ přijímají příkazy a zákazy (zatím ale bez mravních zásad, motivace odměnou či trestem) ▪ přizpůsobení se skupině, ale dosud značná závislost na rodině ▪ důvěřivost 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pozornost je zaměřena na sebezpoznaní, porovnávání s vrstevníky ▪ vliv vrstevníků získává na důležitosti ▪ postupně odpoutávání od rodiny ▪ ostych, hluchost, spory mezi vrstevníky (kolem 13. roku změny ve vrstevnických vztazích) ▪ vztahy mezi děvčaty a chlapci postupně osobního rázu (děvčata dříve) ▪ klesá ochota plnit příkazy autorit 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ osamostatňování se od rodiny ▪ stále roste vliv vrstevnických skupin ▪ možná negace vůči autoritám ▪ nejistota, pochybnosti o sama sobě, touha po uznání a bezpečí ▪ vnější projevy sebevědomého chování 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ na významu nabývají partnerské vztahy ▪ vliv rodiny ustupuje do pozadí, přesto přetrvává ▪ silná potřeba citové jistoty a bezpečí ▪ zřejmé je celkové osamostatňování jedince
VZTAHY KE HŘE	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zájem o hry napodobivé - "na někoho", "na něco" 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ dávají přednost hrám, kde hraje každý většinou sám za sebe 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ocení hry, kde prokáží hledat taktiku a schopnost spolupracovat 	
DOPORUČENÍ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vyhněte se dlouhé nebo časté námaze dětí ▪ zajistěte jim klidný a souvislý spánek (asi 10 hodin denně) ▪ v průběhu dne nechejte děti dostatečně odpočívat ▪ vhodné střídajte tělesné a duševní činnosti dětí ▪ dbejte důsledně na dodržování základních pravidel hygieny (děti je nemají dosud pevně osvojená) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zajistěte dětem dostatek odpočinku a spánku (asi 9 hodin denně) ▪ podstatný je příjem tekutin (asi 2 litry denně) ▪ důležité je respektovat citové výkyvy, vyhnout se jejich zasměšňování ▪ berte v úvahu důležitost vztahů ve skupině dětí 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ poskytněte dětem pocit uznání a bezpečí ▪ nepodceňujte jejich problémy ▪ případně prořešky je třeba řešit s taktem ▪ i tyto děti potřebují dostatek kvalitního spánku 	

Děti se speciálními vzdělávacími potřebami

Mezi individuální zvláštnosti patří i speciální vzdělávací potřeby. Často jsou některé z nich zaměňovány za projevy např. „nevychovanosti“, ale protože je jiná příčina, vyžadují jiné řešení. Můžeme je rozdělit na:

- zdravotní postižení
 - mentální
 - tělesné
 - smyslové
 - vady řeči
 - artismus
 - specifické poruchy učení
 - specifické poruchy chování
- zdravotní znevýhodnění
 - zdravotní oslabení
 - dlouhodobá nemoc
 - lehčí zdravotní poruchy vedoucí k specifickým poruchám učení a chování
- sociální znevýhodnění
 - nízké sociokulturní zázemí
 - ohrožení sociálně patologickými jevy
 - ústavní nebo ochranná výchova
 - azylanti

Speciální vzdělávací potřeby tvoří velmi rozsáhlou oblast pedagogiky a jsou popsány v samostatném materiálu.

Důležitými kroky v práci s těmito dětmi je především rozpoznání SVP, zabránění stigmatizaci a vhodně zvolené metody a formy práce.

Spolupráce s rodiči jako partnery při výchově

Vzhledem k tomu, že Pionýr je organizace, která pracuje s dětmi, je jisté, že musí spolupracovat i s jejich rodiči. Této problematice je věnována část kapitoly XY, která součinnost s rodiči rozebírá a uvádí, že probíhá na několika úrovních. Zde se zastavíme u roviny výchovné spolupráce.

Někteří rodiče mají zájem dozvědět se, co vlastně jeho dítě v oddílu dělá, a právě proto sami také pomáhají, už jen z toho důvodu, že tím částečně usnadní činnost vedoucích, ušetří jejich čas, který pak využijí při práci s oddílem, jehož členem dítě je. Jsou ale i tací, které ani nenapadne se jít do oddílu podívat a už vůbec je nenapadne nějak pomoci.

Základním principem součinnosti musí být vzájemné respektování. Na oboustrannou vážnost se musí dbát jak při krátkodobém působení na děti (jednorázová akce pro nečleny, otevřený tábor i pro nečleny...), tak i při působení dlouhodobém - pravidelné zapojení dítěte do práce oddílu. A nikdy by to neměl být vedoucí, kdo toto základní pravidlo poruší, třebaže se mu to vždy nemusí zamlouvat.

Dříve byla spolupráce s rodiči zdánlivě jednodušší, protože pionýři většinou patřili ke škole a ta kontakt s rodiči už nějak obstarala. Dnes pomáhají většinou rodiče, kteří nejsou plně vytíženi svou prací, nebo ti, pro něž je důležitý kontakt se svými dětmi, a kterým nevadí obětovat svůj čas. Aby se uskutečnila nějaká spolupráce s rodiči, stačí někdy poměrně málo: promluvit s rodiči při akci, pozvat je, poprosit o pomoc.

Někteří se chytí a nakonec se z nich stanou velice užiteční členové pionýrské skupiny. Podstatou úspěchu je však trvalý kontakt s rodiči a jejich co největší informovanost. A zpětně od nich požadovat sdělení o dítěti - zdravotní omezení, okamžité obtíže, zvláštnosti atp.

Oddíly Pionýra pořádají v jednotlivých městech pro rodiče s dětmi různé sportovní a kulturní akce, turnaje, společné víkendy, plesy, exkurze na pracoviště rodičů apod. Je také hodně skupin, kde se rodiče zúčastňují brigád při stavění a bourání táborů a při budování základen. Někdy se také po dohodě s rodiči dají využít jejich vlastní chaty a chalupy na víkendové pobyty nebo také automobily při dopravě materiálu.

Zásady komunikace, zpětná vazba, řešení konfliktů

Zpětná vazba je informace o tom, jak člověk působí na ostatní svým chováním. Je dobré chápat zpětnou vazbu jako prostředek k vylepšování vztahů mezi dětmi a vedoucími. Děti mají jedinečnou možnost vyjádřit své názory, pocity a poznatky z aktivity, které nám pomohou určit směr dalších činností. Nemá smysl věnovat se zpětné vazbě po každé aktivitě, kterou s dětmi děláme. Upadal by zájem a motivace. Pokud se v aktivitě neděje nic zajímavého, děti neřeší nějakou situaci či problém není zpětné vazby třeba.

Konflikty nenastávají pouze mezi dospělými a dětmi, ale i mezi dospělými navzájem. Jde o přirozenou součást života. Cílem je řešení problému, ne porážka oponenta.

Zásady řešení konfliktů:

- Konflikt je třeba řešit otevřeně s dobrou přípravou, ale ne dlouho po vzniku problému.
- V konfliktu je třeba udržet emoce pod kontrolou.
- V průběhu konfliktu je nutno kontrolovat slovník, snažit se nevyslovit nic, co později nejde vzít zpět. Kontrola slovníku je současně prostředkem ke kontrole emocí. Dalšími prostředky mohou být aplikace různých postupů z oblasti duševní hygieny či osvědčené praxe - snaha mluvit pomalu, s rozvahou, zřetelně, zvolna se nadechnout, teprve pak začít hovořit, promluvit po odmlce, například při počítání v duchu apod.
- Dodržujeme pravidla „fair play“, zakázané jsou nečisté údery „pod pás“. Za ty jsou například považovány vytahování starých problémů, které s řešením nesouvisí, útoky na to, čeho si druhý váží a co má rád, napadání a zesměšňování jeho slabín, skutečných či domnělých nedostatků a defektů, na něž je zvláště citlivý „praní špinavého prádla“.

Společně jsme dospěli na konec jedné z kapitol, které ti mají pomoci k přípravě na složení zkoušky pro kvalifikaci a v konečném stupni při vedení oddílu. Věříme, že opravdu pomohou, pokud nabídnuté informace a zkušenosti přijmeš a vezmeš za své. Nabízí se však otázka: Jsou nabízené vědomosti dobré „pouze“ ke splnění podmínek zkoušky nebo jsou opravdu využitelné? Nebo dokonce: Co z nabytých vědomostí můžeš předat dětem?

Samozřejmě tím nemyslíme, že máš přemítat, kterou část učebních textů jim můžeš předčítat, ale co jim můžeš zprostředkovaně přinést pro jejich celkový vývoj.

V této nabídce vycházíme z dnes obecně přijímaného konceptu - rozvoje tzv. klíčových kompetencí, tj. rozkvětu postojů, znalostí, schopností nebo vnímaných hodnot. Rozsah níže uvedených kompetencí považuj za ideální stav, který může, ale nemusí být vždy zcela dosažen.

Věz proto, že tvými znalostmi, získanými v oblasti pedagogiky a psychologie, můžeš dětem pomoci v rozvoji těchto klíčových kompetencí:

Kompetence dítěte

Co si má dítě „odnést“ (aneb čím tato oblast přispěje k rozvoji jeho „Klíčových kompetencí“)

- dokáže nejen mluvit, ale i naslouchat druhým lidem, vhodně na ně reagovat a zapojovat se do diskuse;
- umí využít získané komunikační dovednosti k vytváření potřebných vztahů a ke spolupráci s ostatními;
- oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a chápe význam spolupráce s druhými;
- přijímá v oblasti skupinové práce, role ve skupině a podílí se na vytváření pravidel v kolektivu;
- přispívá k dobrým vztahům a přátelské atmosféře ve skupině, v případě potřeby dokáže požádat o pomoc, případně ji poskytnout;
- snaží se vnímat situaci lidí kolem sebe, váží si jich a respektuje jejich názory.

Kompetence vedoucího

Co si má vedoucí „odnést“ (aneb čím tato oblast přispěje k rozvoji „Klíčových kompetencí“):

- zná typy osobností a chápe chování jedince ve společnosti, umí s nimi pracovat a řídit se jimi při své činnosti s kolektivem dětí i dospělých;
- důsledně naplňuje při své práci s dětmi i dospělými výchovné cíle, dodržuje pedagogické zásady a ostatní pedagogické principy a zákonitosti, je si vědom, že výchova patří mezi základní poslání činnosti Pionýra a že je neoddělitelně propojena s veškerou činností;
- je připraven a schopen předávat všechny své znalosti a dovednosti všem ostatním členům (dětí, dospívající, dospělí) Pionýra, i těm, kdo se účastní jeho akcí, je ostatním příkladem a kladným vzorem;
- je vnímavý k potřebám a právům ostatních, především dětí, poznává je a pomáhá je naplňovat;
- dokáže rozpoznat a zvládat prostřednictvím svých vědomostí a dovedností komunikačně obtížné a náročné situace, především konflikty;
- je si vědom své vlastní hodnoty, dokáže identifikovat své kladné stránky i své rezervy, umí s nimi pracovat.

Použitá literatura:

- 1) HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. Velký psychologický slovník. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.
- 2) Rampouchová, J. Pedagogika a psychologie - pracovní sešit. Pionýr ČR, Praha 2000
- 3) PRŮCHA, Jan. Moderní pedagogika. 5., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Portál, 2013, 483 s. ISBN 978-80-262-0456-5.

Vydala: Jihomoravská krajská organizace Pionýra pro vnitřní potřebu
Údolní 58a, Brno 659 88, www.jmpionyr.cz
Publikace vydána v rámci projektu Pojd'me spolu hrazeného z ESF

Prošlo jazykovou korekturou, neprodejné.

© Brno 2015

1. vydání